

A pásztorok háziipara és népművészete

Bukovinszky László

Tessedik Sámuel Főiskola Mezőgazdasági Víz- és
Környezetgazdálkodási Főiskolai Kar, Szarvas

ÖSSZEFOGLALÁS

A Kárpát-medencébe honfoglaló őseink állattartó népként érkeztek. Az állattartáshoz kötődően a pásztorkodás hazai viszonyaink között – bár a történelmi és gazdasági fejlődéssel sokat változott – mindig jelentős szerepet töltött be.

Az otthon folytatott kisipari tevékenységként megfogalmazható háziipar a pásztorkodással foglalkozó ember és családja igényeinek jelentős részét kielégítette.

A pásztorok által művelt művészet, mint a népművészet általában, a nép szépérzékének megnyilvánulása.

A pásztorok háziipara és népművészete összetevőinek bemutatása – mértékadó forrásmunkák közléseire építve rövid áttekintést ad az összetett, esetenként kevésbé ismert hatalmas értékről. E hagyományok felkarolása hozzájárulhat a vidékfejlesztési tevékenység sokrétű céljainak eléréséhez.

SUMMARY

Our conquering ancestors arrived in the Carpathian Basin as an animal keeping people. Connected to animal keeping, herding always had an important role in our country, although it has changed a lot parallel to historical and economic development.

The home craft, as a small-scale activity practised at home, satisfied nearly all needs of herding people and their families.

The art of shepherds, as folk art in general, is the manifestation of people's sense of beauty.

Based on authentic sources, we can say that the presentation of components of shepherds' home craft and folk art offer a brief introduction to the complicated and sometimes unappreciated values. The embracement of these traditions may contribute to the attainment of manifold aims of rural development.

BEVEZETÉS ÉS IRODALMI ÁTTEKINTÉS

A pásztorok, az állatörzessel foglalkozó gulyások, csikósok, juhászok, kanászok. E pásztorfoglalkozásoknak hazánkban is rendkívül nagy múltja van. A legelletes állattartás változása, a pásztorélet korlátok közé szorítása a falvaktól gyakran távol, a pusztákon élő pásztorok körében alakította ki, hogy a mindennapi életük kényelmesebbé tételéhez szükséges eszközöket, tárgyakat maguk készítsék el (Manga, 1963).

A pásztorok zárt foglalkozási rendjét figyelembe véve Domanovszky (1944) a **pásztorművészet** körébe azon tevékenységeket sorolja, melyeket a pásztorok maguk, vagy mások használatára készítenek. A pásztorművészet kifejezést Herman Ottó használta először.

Manga (1963) a pásztorok e tevékenységét úgy jellemzi, hogy a szűkebb közösségük társadalmi helyzete által megszabott életkörülményei, ismeretei és szépségideálja mind a tárgyak megformálásában, mind pedig a tárgyak díszítésében megmutatkoztak.

A pásztorok bonyolultabb szerszámaikat és öltözékük cifrább darbjait szakemberektől szereztek be. Gazdasági helyzetük, sajátos igényeik viszont szükségessé tették – utalva S. Kovács (1983) munkájára –, hogy nagyon sok szerszámot, kézbeli holmit, sőt ruhadarabot is maguk készítsenek.

Kezdetben a használati tárgyak formáját a célszerűség jellemezte. A XIX. században a megváltozott paraszti ízlésnek megfelelően díszesebb szerszámokat készítettek maguknak. Sajátos díszítőtechnikát és motívumokat alakítottak ki, amelyek térben és az idővel változva igen nagy gazdagságot mutatnak. A pásztorholmik díszítésének karakterét a pásztorélethez való szoros kötődés adta.

A pásztorok művészetét a pásztorok életvitele, lelkivilága és sajátos igényei gazdagítják. Ezt Malonyay (1911) „A magyar nép művészete” III. kötetében szakmai és érzelmi oldalról tárja elénk, amikor így ír: A pásztor eszközei, ruházata iránt való szeretetét is megmutatja, ráviszi lelkének a szabad természet ölen megtermékenyült gyönyörűségét, s az így készült pásztorholmik is megjelöljék népünk művészi és forma-érzékét, képzeletének gazdagságát, a széperért való rajongását, ügyességét, ötletességét. [Malonyay Dezső (1886-1919) író és művészettörténész. Jelentős népművészeti gyűjtőmunkát végzett. Fő műve: A magyar nép művészete I-V. kötet].

A **háziipar** fogalomkörébe olyan kisipari méretű, részben árut termelő tevékenység sorolható, amellyel a pásztor elsősorban a maga és családja, illetve társai, vagy közvetlen környezete részére használati tárgyakat készít. E tárgyak a pásztorkodás eszközei előállításán túl a mindennapi élet különböző használati céljait – az állatok védelme, a háztartás eszközeinek előállítása, a család szükségletei és igényei kielégítése – szolgálta.

A pásztorok háziiparának és művészetének kapcsolata úgy fogalmazható meg, hogy a kisipari szintű termék-előállítás a szükséges és célszerű, házilag kivitelezhető mennyiségi igényeket elégíti ki, míg a művészi, díszítő tevékenység már a pásztorok sajátos minőségi tudását és szükségletét mutatja. Ismét utalva Malonyay (1911) és Domanovszky (1944) közléseire, megállapítható, hogy e tevékenységek, bár jól elkülöníthetők, mégis szorosan egymásra épülnek.

A PÁSZTORFOGLALKOZÁSOKHOZ KAPCSOLÓDÓ HÁZIIPARI TEVÉKENYSÉG

A háziipar fogalomkörébe tágabban értelmezve itt mindazok tartoznak, amelyek házilag készíthetők is az állattartáshoz, illetve a természetes környezethez kötődő termékek előállítását szolgálják.

A pásztorélethez kapcsolódó **főbb tevékenységek** jelentős része az életmód és a gazdasági körülmények változása miatt háttérbe szorult, vagy feledésbe merült. A teljesség igénye nélkül, de a sokszínűséget és a potenciális gazdagságot szemlélteti a Manga (1963), Fél, Hofer, K. Csilléry (1969), Platty, Rónai (1978), S. Kovács (1983) és Csókos Varga (1998) munkáiból merítő, a különböző termékek előállítására utaló, alábbi összefoglalás:

- Állati eredetű élelmiszerek: bús (jellegzetes ételek), tej (gomolya, sajt, túró, savó).
- Állati eredetű ruházat: juhbőr (suba, nadrág, duda, erszény, stb.), marhabőr, kecskebőr.
- Állati eredetű használati eszközök: szaruból, csontból készült szerszámok, díszek, játékok, bőrből készült használati eszközök, stb.
- Természetes anyagból készült építmények: szín, hodály, karám, fonott fal és kerítés, szárnycs, cserény, kaliba, stb.
- Természetes anyagból készült egyéb eszközök: vesszőkosár, szalmakalap, szalmából, gyékényből font kosár, szőnyeg, stb.
- Terelőszerszámok: karikás ostor (csikósok), bot (gulyások), kanászbalta, juhászkaparó.
- Ruházat: fonás-szövés szőttek – ruházat, szőnyeg és egyéb használati cikkek – előállítás (gyapjúból, kenderből, lenből), hímzés, csipkeverés.
- A pásztorélet egyéb kellékei: tarisznya, sőtartó, vízmelegítő edény, gyógyítóeszközök, pásztorakéesség, kolomp, furulya, citera, stb.

A pásztorok az alaposabb szakértelmet igénylő használati eszközeiket mesteremberekkel készítették. Az ácsok, bognárok, kovácsok, szűrszabók, szűcsök, csizmadiák, kalaposok, szíjjártók, nyergesek, kötélverők, fazekasok munkája így szorosan kötődött a pásztorélethez.

A PÁSZTOROK NÉPMŰVÉSZETE (PÁSZTORMŰVÉSZET)

Az ügyes, jó kezű pásztor művészkedése (Malonyay, 1911, majd Manga, 1963 által is használt kifejezés) ismertté, nevezetessé válik pásztorélethez közelebb. A pásztor életmódja a legeltetés közben, kedvtelésből végzett hasznos alkotótevékenységet is lehetővé tette.

A használati tárgyait készítő és díszítő pásztor igényei is növekedtek, ismereteit állandóan gazdagította, s ezzel együtt ízlése is változott.

A látott példák és a környezet is befolyásolta a művészkedő pásztor tevékenységét (Manga, 1963).

A magyar népművészet (s benne a pásztorművészet) viszonylag egységes, amelynek alapja a nyelvterületünkön lényeges vonásaiban egyező életforma.

Ebben a relatív egységen belül Platty és Rónai (1978) a népművészet jelenségeinek, tárgyainak roppant gazdagságára, változatosságára hívta fel a figyelmet. Manga (1963) szerint a pásztorművészetben különösen szembetűnő az ábrázolókéesség sokrétősége.

Az eligazodáshoz a népművészeti tárgyak anyagára és funkciójára utaló, műfajok szerinti csoportosítás nyújt leginkább segítséget, így a faragás és a bőrmunkák készítése jellemzi elsősorban a pásztorművészetet.

A **pásztorfaragások**, a művészkedő pásztorok tudása (a bási faragómesterek és famunkával foglalkozó más személyek mellett) a magyar népművészet gazdagságát jelzik.

Lengyel (1961) szerint a fa- és csontfaragás a népművészet legszebb és legváltozatosabb ága, amely mindenekelőtt a pásztorok művészetében nyilvánul meg.

A különböző eljárásokkal – karcolás, domború faragás, spanyolozás, berakás – készített díszítmények között egyaránt szerepelnek az egyszerű geometriai díszek, a virág- és növényornamentika, az állat- és emberfigurák, jelenetek és történetek a pásztoréletből, a betyárvilágból, a magyar nép történelmi múltjából.

A pásztorfaragás anyaga változatos, elsősorban a különböző fafélék, továbbá csont, szaru és szárított növényi termékek. A faragás a fában bővelkedő Dunántúlon a leggazdagabb.

Az állatok terelését szolgáló szerszámok a pásztorélet mindennapos kellékei, a család háztartási eszközeinek díszítése a faragás fő funkciója.

A **bőrmunkák** készítése, a bőrművészet az ember ősidők óta gyakorolt foglalatossága. A nyers bőr megdolgozásához régen minden pásztor értett. Csiba (1975) írja, hogy eljárásuk nem volt körülményes, nem használtak érlelő anyagot, a kikészítés szárazon történt.

A bőrt is igénylő eszközök készítése nagy szakértelmet kívánt. A sokrétű felhasználás néhány fontosabb bőrmunka felsorolásával mutatható be. Így kell kiemelni a pásztorok hagyományos tevékenységi körébe tartozóan a karikásostor, egyéb ostorok, csikóbőrös kulacs, bocskor, dobányzacskó, a lószerszámhoz sallang készítését, bőrből (szűcs által készített) ruhák cifrázását.

KÖVETKEZTETÉSEK

A pásztorok munkájához és életéhez kötődő háziipari és művészeti tevékenység rendkívül sokrétű, a magyar kultúrkincs jelentős része. Ez a gazdag örökség ma már leginkább csak tárgyi emlékekben, a lejegyzett hagyományokban jelenik meg.

A téma irodalma széleskörűen felöleli már az ősi magyar létet is alapjaiban meghatározó pásztorkodást.

A pásztorművészet történetében több példa mutat arra, hogy a díszített tárgyak és a díszítő elemek újjakkal gyarapodtak. A díszített tárgyak és díszítmények mindig kapcsolatban voltak az étellel, követték a használók változó igényét, szépérzékét.

Az utóbbi évtizedek megváltozott társadalmi és gazdasági körülményei következtében a pásztorművészet fentiekben leírt élettői ma már nincsenek meg.

A készülő, díszített tárgyak ma már nem elsősorban a pásztorélet tartozékai, szélesebb körű érdeklődés igényét elégítik ki.

Megváltoztak a művészi tevékenység személyi feltételei is. A művészet elsősorban háziipari munkaként, illetve elsősorban önálló barkácsoló művészkedésként él tovább. A munkát végző, a hagyományokból táplálkozó népi művész alkotó munkát végez. Munkájának a létfenntartás és az anyagi javak gyarapítása mellett erős esztétikai tartalma is van.

Mértékadó források mindezekén túl arra is felhívják a figyelmet, hogy a népművészet hatásaival

az iparművészetet is gazdagítja, s ezzel határozottan a jövőbe is mutat.

A pásztorművészet hagyományainak megismerése, felkarolása, szélesebb körű ismertetése további feladat, e tevékenység mai lehetőségeinek és szükségleteinek szem előtt tartásával.

Háziipari tevékenységgel, a kapcsolódó, hagyományos kismesterségek reaktiválásával, az ezekben foglalt képességek felkarolásával – a mindenkori szükségletek felmérésével – a pásztorművészet remekei, az eszközök, készségek, ruházat, stb. előállítását a vidéki Magyarország fejlesztésének tartós pillérévé válhat.

IRODALOM

- Csiba É. (1975): Börművesség. (Műhelytitkok). Corvina Kiadó, Budapest.
- Csókos Varga Gy. (1998): Fonás, vetés, szövés. Planétás Kiadó, Budapest.
- Domanovszky Gy. (1944): Magyar pásztorművészet. Officina Nyomda és Kiadóvállalat, Budapest.
- Fél E.-Hofer T.-K. Csilléry K. (1969): A magyar népművészet. Corvina Kiadó, Budapest.
- Lengyel Gy. (1961): Faragás. (Népművészet). Képzőművészet Alap Kiadóvállalata, Budapest.
- Malonyay D. (1911): A Balatonvidéki magyar pásztoréplépművészet. (A magyar nép művészet). Franklin Társulat, Budapest.
- Manga J. (1963): Pásztorművészet. (Népművészet). Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest.
- Platthy Gy.-Rónai B. (1978): Népművészet. Tankönyvkiadó, Budapest.
- S. Kovács I. (1983): Pásztorélet, pásztorművészet. Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, Budapest.